

विनोद गायकवाड यांच्या कादंब-यातील समस्या

डॉ. नागनाथ लक्ष्मण आवले

मराठी विभाग

गुलबर्गा विद्यापीठ, कलबुर्गी – 585106

विनोद गायकवाड यांनी विविध प्रकारच्या समस्यांचा उहापोह आपल्या कादंब-यातून केलेला आहे. कोणताही लेखक लेखन करित असताना, तत्कालीन समाजाला सामोरे ठेवत असतो. समाजापासून वेगळे राहून लेखकाला लेखन करता येत नाही. कारण साहित्य ही काळाची अपत्य असते. त्या काळाची प्रतिबिंब त्यांच्या साहित्यकृतीतून आविष्कृत होणे साहजिकच आहे. त्या काळातील सामाजिक, संस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक आणि राजकीय संदर्भ येणे आवश्यक आहे. त्याला अपवाद लेखक नाही. गायकवाड यांनी हा आपल्या कादंब-यातील सामाजिक, आर्थिक, अज्ञान, अंधश्रद्धात्मक स्त्रीयांच्या समस्या, स्त्रीचे भयावह प्रश्न, महाविद्यालयीन विश्वाचे प्रश्न, गतकालीन व्यक्तींच्या जीवनाचा वेध, आध्यात्मातील भोंदूगिरी, सामाजिक ढोंग लैंगिकतेशी संबंधीत समस्या, सर्वच क्षेत्रातील अधःपतन, जातीनिष्ठ विचार आणि त्यातून उद्भवणारे सामाजिक प्रश्न इत्यादी. समस्यांची चिकित्सा आणि उकल करण्याचा प्रयत्न गायकवाड यांनी गांभिर्याने केलेला आहे.

आर्थिक समस्या :

विनोद गायकवाड यांच्या कथेत साकार झालेला समाज हा मध्यमवर्गीय समाज आहे. मध्यमवर्गीय समाजातल्या वेगवेगळ्या समस्या मांडताना त्यांनी आर्थिक घटकालाही प्राधान्य दिले आहे. कोणत्याही समाजाचा पूर्ण विकास होण्यासाठी आर्थिक घटक हा महत्वाचा ठरतो. त्या घटकाची पुर्तता झाल्यास, समाज विकासाच्या दिशेने वाटचाल करू शकतो.

गायकवाड यांच्या कादंबरीत येणारी स्त्री पुरुष पात्रे आर्थिक संघर्षाला तोंड देताना दिसून येतात. त्यांना आपल्या दैनंदिन गरजांची पूर्तता करण्यासाठी करावा लागणारा संघर्ष, तसेच काबाडकष्ट करूनही शोषक वर्ग त्यांची कशी पिळवणूक करतो याचे वास्तवदर्शी चित्रण येते. 'इच्छाधारी' कादंबरीतून बेकारीची समस्या हाताळली आहे. अंगात काम करण्याचे कौशल्य आहे, पण काम मिळत नाही. पण काम मिळत नाही म्हणून त्यांच्या जिवनात अनेक समस्या कशा निर्माण झाल्या आहेत, याचे चित्रण पुढील प्रमाणे आहे. वामनरावांच्या कुटुंबावर आर्थिक समस्येमुळे दारिद्र्य निर्माण झाले होते, त्यावेळी वामनराव अघोरी मार्ग पत्कारून काही दिवसासाठी संसार त्याग करतात. तर दुसरीकडे वामनरावांचा मुलगा हेमंत हा शिक्षण घेऊनही काम न मिळाल्यामुळे बेकार आवस्थेत असतो. शेवटी त्याला जैतन मावशी या भाजीपाला विकणा-या बाईकडे काम मिळते. त्यातून त्याला पैसा मिळत असतो, पण ती बाई त्याला नादी लावते. कोणत्या अंगाने का होईना त्यांची पिळवणूक करताना दिसून येते. आर्थिक समस्या ही जात-पंथ या पलीकडे असते. अनेक बुद्धिमान माणसे आर्थिक दारिद्र्यामुळे लाचार झालेली असतात. पुष्कळदा त्यांना जगण्यासाठी तत्वत्याग करावा लागून नको त्या तडजोडी कराव्या लागतात. हे 'इच्छाधारी' मध्ये व्यक्त झालेय.

तर त्यांच्या काही कादंबरी मध्ये स्त्री-पुरुष व्यक्तीरेखा ग्रामीण व शहरी भागातील असून त्या त्या भागातील त्या त्या व्यक्तीरेखा जीवन जगत असताना, आर्थिक समस्यांना झुंजणा-या अशाच आहेत. त्यांच्या लहान सहान इच्छांची पूर्तता करून घेण्यासाठी त्यांच्याकडे पुरेसा पैसा नाही, अशा मध्यमवर्गीय समाजाचे चित्रण गायकवाड यांच्या कादंब-यातून आलेल्या आहेत. त्यांच्या 'अभेद्य' या कादंबरीतील कलाच्या काही लहानशा इच्छा, आकांक्षा असतात. घरातील जीवन सुखमय आनंदात संसार थाटावा असा वाटतो. पण तिला पतीच्या त्रासामुळे घरच सोडावे लागते. माहेरी येऊन आईचे आजारपण बरा करण्यासाठी ती इतरांच्या शेतात जाऊन काम करते. पण तेवढ्या पैशाने कोणतेही काम

पूर्ण शक्य नसते., म्हणून ती चोरी करायला लागते. चोरी करत असताना एके दिवशी जंगलात हिरडे वेचायला गेल्यानंतर तिला जंगल रक्षक सावंत गार्ड पकडून साहेबाकडे घेऊन जातो. त्यामुळे कलाला भिती वाटत असते, जंगलाचा मुख्यअधिकारी रणजित हा तिच्याशी विचार पूस करतो. तिला शिक्षा देण्याऐवजी तिला तिथेच काम देतो. या संदर्भात कला म्हणते, “साहेब मी चोरीसाठी आठ दिवस येते. आईला औषध आणावं लागतं, राबून आणलेली मजुरी पुरी होत नाही. त्यामुळे हे करावं लागतं.”¹ रणजित हा कलाला तिथे काम देऊन, त्याच्या मोबदल्यात तिच्याशी संबंध ठेवतो. अशा आर्थिक समस्यामुळे स्त्रीला नको ती कामे करावी लागतात, हे निदर्शनास येते.

तर ‘व्याघ्रनख’ कादंबरीतील अंजनला त्यांचा वडिलभाऊ सुप्रसिध्द लेखक निरंजन निकम हा एकदा रागावतो. त्याला दहा हजाराऐवजी वीस हजार रुपये घे, दहा हजार रुपये बाकी दे आणि दहा हजारात काहीतरी धंदा कर म्हणतो. किंवा अंजनला प्रत्येक क्षेत्रातील कलेचे अकलन असते. पण त्याला अंगमोडून काम करायची सवय नसल्यामुळे पैसा कमी पडतो, आर्थिक समस्या उद्भवते. म्हणून अंजन हा आपल्या वडील भावाला फोनवरून धमकी देऊन फुकटात कादंबरी लिहून द्यायला सांगतात, नाही तर लेखन बंद करा अशी धमकी देतात. एकदा तर तो वडील भावाचे अपहरण करतो. आर्थिक समस्या निर्माण झाल्याने अंजन हा कशा प्रकारे आपल्याच भावाचे जिवन धोक्यात आणतो, हे गायकवाड यांनी वेगवेगळ्या परिस्थिती, घटना, प्रसंग, स्त्री-पुरुष इत्यादी घटकाच्या अंगाने लेखकांनी आपल्या कादंबरीतून आर्थिक समस्या मांडण्याचा प्रयत्न करतात. पण इथे सुसंस्कृत घराण्यातला स्वभावाने मुळातच दृष्ट असणारा तरुरण गुन्हेगारीकडे वळतो आणि नष्ट होतो, याला त्यांचे दारिद्र्य कुठेतरी कारणीभूत ठरते.

सामाजिक समस्या :

समाज आणि साहित्य यांचा संबंध साखळीप्रमाणे असतो. कारण कोणत्याही कलावंताला समाजाशिवाय साहित्य निर्मिती करता येत नाही. कारण कलावंत हा समाजातील घटक

असतो. ज्या समाजातील वातावरणात बालपण गेलेले असते, त्या समाजाचे संस्कार त्याच्यावर झालेले असतात. साहित्यिक तत्कालिन समाजातील ज्या कांही रुढी, प्रथा, परंपरा, चालीरिती, संस्कृतिक अनुबंध आणि व्यक्तींचे विविध स्वभाव इत्यादि सर्व गोष्टीमुळे समाजात निर्माण होणा-या समस्यांचे सूक्ष्मपणे अवलोकन करुन, या समस्या समाजाला किती विघातक आहेत अशा गोष्टीपासून समाजाला दूर ठेवण्यासाठी साहित्यातून तत्कालिन समस्या मांडण्याचा प्रयत्न करीत असतात. लेखक याला अपवाद नाहीत. लेखकांचा जन्म मध्यमवर्गीय कुटुंबात झाल्यामुळे, व त्यांचे सुरुवातीचे जीवन ग्रामीण भागात गेल्यामुळे त्यांनी ग्रामीण व शहरी भागातील मध्यमवर्गीय यांच्या ज्या काही समस्या आहेत, त्या त्यांच्या बहुतांश कादंब-यामधून अधोरेखित झाल्या आहेत. त्यात मध्यमवर्गीयांच्या ज्या काही समस्या आहेत त्या पुढील प्रमाणे आहेत, समाजातील रुढी, प्रथा, परंपरा, स्त्रीयांच्या समस्या, अज्ञान, अंधश्रद्धेच्या समस्या इत्यादी वेगवेगळ्या सामाजिक समस्यांना लेखक अगदी प्रत्ययकारीपणे शब्दांकित करतात. उदा: 'दंश प्रीतीचा, 'रक्तधुंद,' अग्नियुग', काळडोह,' अस्वस्थ तिघी,' साई' इत्यादि. कादंब-यातून त्यांनी वरील समस्या मांडण्याचे प्रयत्न केले आहेत.

'दंश प्रीतीचा ' या कादंबरीतून लेखकांनी जातिनिष्ठ विचार आणि त्यातून उदभवणारे सामाजिक प्रश्न मांडले आहेत. ख-या अर्थाने जर विचार केला, तर 'मानव' जात हीच आहे. पण या कादंबरीमध्ये वास्वता दिसून येते. अचानक एका वनामध्ये झिब्बा आणि पीसचे प्रेमसंबंध येतात. ही गोष्ट गावामध्ये पीसच्या वडिलांना माहित होते, पीसचे वडील सरदार वेगळ्या समाजाचे असल्यामुळे त्याला हद्द पारची शिक्षा देतात. झिब्बा खूप विनवणी करतो, पण जमात वेगळी असल्यामुळे कोणीही त्याला माफ करत नसतात. या संदर्भात झिब्बा म्हणतो, "मग ज्या संत लोकांना तुम्ही पुजता, त्या संतानी सांगितलेल्या शिकवणी का नाही आचरीत ? मी जात पात मानत नाही. आपण सारी ईश्वराची लेकरं आहोत, मी ही मनुष्य आहे. आणि पीसही मनुष्य आहे. रुपाने, गुणाने, आम्ही एकमेकांना अनुरूप आहोत. आमची

मनं जुळली आहेत. आम्ही एकमेकांचे आहोत, आमच्या मीलनास दोघांचीही पुर्णपणे संमती असताना देखील हा न्यायनिवाडा करण्याचे कारण काय? जर मी पीसवर जबरदस्ती केली असती, तर मात्र माझा तो अपराध झाला असता. आणि आतादेखील प्रेम करुन मी तिला झिडकारले असते तरी देखील अपराधच होईल. पण मी तिला कधीही दूर करणार नाही, आयुष्यभर सांभाळीण. मग नायक तुम्हीच सांगा, याला दोष, अपराध, गुन्हा तुम्ही म्हणता का माझ्या दृष्टीकोनातून² अशा प्रकारे सामाजिक समस्या उद्भवतात. सामाजिक शहाणपणाचा अभावही दिसून येतो. जातवास्तवाचा वेध इथे प्रत्ययकारी आहे.

‘रक्तधुंद’ या कादंबरी एकुलता एक ‘अजिक्य’ हा गरिब घराण्यात जन्माला येतो. तो पोरका असतो. सर्वस्व शरीर संपती तो समाज सेवेत लावतो. पण समाजाची सेवा करत असताना, पुढारी लोक, मंत्री, गुंड लोकांना सुपारी देऊन अजिक्याला बदडतात आणि भ्रष्टाचार निर्माण करतात. यातून भ्रष्टाचारी समस्या उद्भवते. राजकीय विश्व, गुन्हेगारी जग, दबलेला भयभित समाज, हतबल पौलीस—यंत्रणा यांचे भेदक चित्रण या कादंबरीत येते.

‘आदीम’ या कादंबरीत मान्यवर लोकांकडून स्त्रीचे जीवन धोक्यात कसे येते, याचे चित्रण आले आहे. मंजुळेच्या लग्नासाठी मुलगा तिला पहायला येतो. वडिलधा—या माणसांना हा मान देऊन बोलावतात. सोयरीक ठरवताना भार्गवराव, हुंडा समस्या निर्माण करतो. हुंडा तितका देण्याएवढी ऐपत नाही असे दाखवितो. आणि सोयरिक मोडतात, आपल्या मुलीसारख्या शोभणा—या मंजुळेला आपल्या नादी लावतो आणि तिच्याशी लग्न करुन घेतो. अशा प्रकारे स्त्रीसमस्या निर्माण झाले आहे. तर त्यांच्या ‘साई’ कादंबरीत अंधश्रध्दा अज्ञानाचे चित्रण आले आहे. जो समाज अज्ञानी असतो त्या समाजात कमालीचे अंधश्रध्दा दिसून येते आणि असा समाज अज्ञान आणि अंधश्रध्देमध्ये गुरफटून जातो. त्यामुळे त्या समाजाचे पतन होत जाते. अशा या अंधश्रध्देच्या पाठीलागून जिवन उध्दवस्त करुन घेणा—या समाजाला या समस्यापासून प्रवृत्त करुन नवी दिशा देण्यासाठी लेखकांची अज्ञान व अंधश्रध्दात्मक समस्यांचे चित्रण करणारी कादंबरी आहे. ‘साईमधील जवाहरअल्ली’ एक मुस्लिम फकिर

आहे. हा ढोंगी पुरुष आहे. जवाहर अल्लीच्या पाठीमागे भक्तीने पैसा, धन, दौलत भरपूर मिळतो म्हणून लोक त्यांची रात्रंदिवस सेवा करीत असतात. घराकडे लक्ष न देता त्याची सेवा करू लागले. अपूर्ण ज्ञानी, ढोंगी पुरुष जवाहर अल्ली तोंडपाठ करून लोकांना आयत, कुराण सांगून भूल घालीत होता. एकेदिवशी तोच फकिर हिंदूच्या भगूकडून सागूती खावून मंदिरमध्ये हाडे टाकतो, त्यामुळे 'साई' वास्तव चित्रण करणारी कादंबरी आहे. त्यातील सर्व व्यक्तिरेखा वास्तवातील व विविध सामाजिक स्तरातील आहेत. प्रत्येकांची समस्या वेगळी आहे. त्यामुळे 'साईमध्ये' व्यापक सामाजिक चित्रण येते. समाजामध्ये भांडण निर्माण करतो, त्यामुळे समाजात भेदभाव निर्माण होतात.

'काळडोह' या कादंबरीतील आदर्श शिक्षकाकडून सत्री कशाप्रकारे बळी पडते हे निदर्शनास येते. हा शिक्षक कूर नीतीची, वाईट विचारांचा, गो-या रंगाचा, काळ्या मनाचा ढोंगी पुरुष आहे. असे कीडे समाजामध्ये वावरताना दिसून येतात. ही कादंबरी वास्तविक पातळीवरची ठरते. चंपीची आबू परजातीतील बबन्या धुळीला लावतो, ही पंचायत एका आदर्श शिक्षकाकडून होते, त्यामुळे बबन्याला हद्दपारची शिक्षा होते. तो चंपीशी लग्न करायला तयार असतो, तरीपण तिच्याशी लग्नलावयला तयार नसतात. कारण केवळ जात आड येत असते.

आदर्श शिक्षक हा चंपीला तिचा वडिल घरात ठेवून घेत नसल्यामुळे आपल्या घरी ठेवून घेतो. आपल्या मुलीसारख्या शोभणा-या मुलीचा बलात्कार करतो. त्यामुळे ती आत्महत्या करून घेतो. अशी ही वास्तविक स्त्रीसमस्या उद्भवते.

'अग्नियुग' कादंबरीतील शंकर हा अभयसिंह राजे यांच्याकडे नोकरीला असतात. अभयसिंह राजे स्त्री स्त्रीलंपट आहे. शंकरला कामाला लावत असतो अन् त्याचवेळी तिच्या पत्नीशी संबंध ठेवतो. मध्यमवर्गीय स्त्रीयांचे शोषण करणारे आहे. अशा अनेक स्त्रीयांना जाळ्यात टाकण्याचा प्रयत्न करतो. शोभाचा मुलगा संग्रामहा सुसंस्कृत, सुशील, चारित्र्यवान आहे. अन्याच्या बाजूने लढत असतो. पांडूच्या पत्नीचा बलात्काराची बातमी कळते, तेंव्हा त्याची

आई शोभा म्हणते, “संग्राम आता हा खेळ मीच संपवते !माझयासारख्या असहाय्य अबलांना याने भ्रष्ट केले. एका अबलाकडूनच याचा अंत झाला पाहिजे अन् तिने बंदुकीची नळी सरकारांच्या छातीवर रोखली.”³

अशा प्रकारे अनेक सामाजिक समस्या गायकवाड यांच्या कादंबरीत आल्या आहेत. तत्कालिन समाजातील वेगवेगळे स्तर, वेगवेगळ्या समस्यांना घेऊन साकार केल्या आहेत. काळ बदलून गेले तरी त्यांच्या कादंब-यातील समस्या ह्या ज्वलंत समस्या म्हणून आविष्कृत होत जातात. त्यांच्या कादंब-यांना काळाचे बंधन पडत नाही. त्यामुळे त्यांच्या या सामाजिक समस्या चित्रित करणा-या कादंब-या , या चिरतरुण वाटत असतात.

संदर्भ:

- 1) विनोद गायकवाड , 'अभेद्य,' एक्सल प्रिंटर्स पुणे, आवृत्ती –2000 पृ.30
- 2) विनोद गायकवाड , 'दंशप्रीतीचा,' युनिटी प्रकाशन प्रा.लि. पुणे आवृत्ती-2003, पृ.38
- 3) प्रा. विनोद गायकवाड , 'अग्नियुग,' एक्सल प्रिंटर्स पुणे, आवृत्ती –2000 पृ.127